

KUPÁN ÁRPÁD

Áldozatból lett vádlott

A tragikus sorsú dr. Nyiszli Miklós életének kevésbé ismert epizódjai

Esszé

A II. világháború legtragikusabb és legszörnyűbb eseménye a hitleri Németország által végrehajtott népirtás – holokauszt –, amely a zsidókat és a cigányokat sújtotta. Ennek a borzalmas, embertelen cselekedetnek egyik leghitelesebb krónikása egy nagyváradi orvos, dr. Nyiszli Miklós, aki 1930-tól 1937-ig volt orvos Nagyváradon, majd az úgynevezett zsidótörvények életbelépése után 1937-től 1941-ig Felsővisón, 1942-től 1944-ig Szaplancán dolgozott.

1944 májusában Auschwitzba deportálták, ahol a német faj felsőbbrendűségét hirdető és e tan „tudományos” megalapozására törekvő dr. Josef Mengele boncolóorvosa lett. Az elgázósított hullákat kellett felboncolnia, hogy „bizonyítékokat” szolgáltatson ennek az elméletnek a megalapozásához.

Egy borzalmas és nehéz év után 1945 januárjában, Auschwitz felszámolásakor egyike volt annak a hatvanhatezer rabnak, akiket erőltetett menetben Németországba vittek. Itt érte meg 1945. május 5-én a felszabadulást.

Hazatérve váradi lakását üresen találja, mivel feleségét és leányát is deportálták. Hat hónappal később érkeztek haza szerettei. Találkozásukat könyvének utóhangjában így írta le: „Csengő szól hirtelen és ajtó nyílik. Nőm és gyermekem lépnek be rajta. Bergen-Belsen, a hírhedt megsemmisítő tábor volt felszabadulásuk helye, onnan tértek jó egészségben haza. Ennyit elmondtak, a többit sírták órákon át, de így is megértettem és tudtam mindent.

Most van értelme tovább! Van kiért és miért! Dolgozni akarok ismét. Jó érzés lesz a segíteni tudás kielégültsége, de halottakat nem boncolok többé.”

KUPÁN ÁRPÁD (1938, Dobra) történész, érdekes tanár. Kolozsváron szerzett történelemtanári diplomát 1958-ban, tanított Zetelakán, Kárászteleken, Mezőtelegden, volt levéltáros, vezetett diákszínjátszó kört, helytörténeti kutatásokat folytatott. Mezőtelegd társmonográfusa, többkötetes ismeretterjesztő közíró, Nagyváradon él. 2009-ben Magyar Kultúráért Díjjal tüntették ki.

Ennek ellenére csak 1949-ben folytatta orvosi praxisát. Előbb üzemi orvosként, 1951-től haláláig kórházi orvosként dolgozott. Ennyi idő kellett ahhoz, hogy feldolgozza magában az általa átélteket. Ehhez az első lépés könyvének megírása volt. 1946. március havában az alábbi nyilatkozáttal indítja a könyvet:

„Nyilatkozat

Alulírott dr. Nyiszli Miklós orvos, A. 8450 tetoválási számot viselő volt KZ fogoly, e szerzésemben megjelenő

művet, mely az emberiség történetének legsötétebb lapjait foglalja magában, minden indulattól mentesen, a valóság-nak megfelelően, a legkisebb túlzás és színezés mellőzésével írtam meg, mint közvetlen szemlélője és szereplője az auschwitz-i krematóriumok és máglyák munkájának, melyeknek tüzeiben apák, anyák és gyermekek milliói enyésztek el.

Mint az auschwitz-i krematóriumok első orvosa, számtalan boncolási és törvényszéki orvostani jegyzőkönyvet szerkesztettem és láttam el tetoválási számom kézjeggyével. Ezen okmányokat főnököm, dr. Mengele ellenjegyezte, így postáztam a berlin-dahlemi Institut für rassenbiologische und anthropologische Forschungen¹ címére, a világ egyik legnevesebb orvosi fóruma számára. Minden valószínűség szerint ma is fellelhetők a nagy kutatóintézet irattárában.

Munkámmal nem törekszem irodalmi sikerre. Nem író, orvos voltam, amikor a minden képzeletet felülmúló borzalmakat átéltem, és most, hogy leírásukra sor került, most sem az író igényével, hanem az orvos tollával írtam meg könyvemet.

Kelt Nagyváradon, 1946. március havában

DR. NYISZLI MIKLÓS²

A könyv *Mengele boncolóorvosa voltam* címmel jelent meg Magyarországon, a *Világ* című folyóirat támogatásával. Kiadója a Magyar Lajos alapítvány, a nyomdai munkát Tatabányán végezték.

Az első kiadáshoz az alábbi sorokat írta a támogató: „A pokol mindennapjai: embereken végzett kísérletek, tömegpusztító mérgezőgázok kipróbálása, boncolási eredmények. A haláltábor krematóriuma első orvosának emlékirata a humánus és az embertelenség egyenlőtlen küzdelmének hű krónikája.”

A kolozsvári Kohn Hillel szociológus, közíró, akit szintén a német koncentrációs táborba hurcoltak, majd onnan kiszabadulva a Romániai Demokratikus Zsidó Népközösség elnöke és a Bolyai Tudományegyetem tanára lett, így értékelte Nyiszli Miklós könyvét: „Az orvos józan, tudományos hang-

ján túl az ember szól hozzánk. Olyan ember, akit a látottak orvostól íróvá avattak, legmélyebb emberi tragikumot figyelő és lejegyző, az átélteket képekbe rögzítő íróvá.”

Mindezek után, számunkra megmagyarázhatatlan módon, 1947. május 28-án Nagyváradon, a színház termében, telt házas közönség jelenlétében, vita tárgyává tették a szerző könyvét, „irodalmi törvényszéket” tartva.

Nagyváradon ekkor két magyar nyelvű napilap jelent meg: a *Népakarat*, a Szociáldemokrata Párt és a *Fáklya*, a Román Kommunista Párt Bihar megyei lapja. Román nyelven viszont csak a *Lupta Poporului* című hetilap létezett, mint a Román Kommunista Párt bihari lapja. A magyar lapok előbb hírt adtak az irodalmi törvényszékről, majd beszámoltak róla, a román lap viszont nem írt erről. Először a *Fáklya* harangozta be a közelgő eseményt május 22-én a következőképpen: „A Demokrata Zsidó Népközösség kultúrbizottsága rendezésében komoly irodalmi esemény színhelye lesz 27-én kedd este a Városi Színház. Egy igen sokat vitatott és a maga nemében egyedülálló mű, »dr. Nyiszli Miklós: Doktor Mengele boncolóorvosa voltam« – felett ítélezik a nyilvánosság bevonásával az irodalmi törvényszék. A törvényszék elnöke dr. Náday István, szakbírái Mihalca Adrian és Horvát Sándor. A könyv vádanyagát Csehi Gyula ismerteti, a védelmet Rodán László látja el. A beidézett tanúk a társadalom minden rétegének reprezentánsai.”

A *Fáklya* 1947. május 28-i lapszáma, melyben az irodalmi törvényszéken elhangzottakról számoltak be, sajnálatosan hiányzik a nagyváradi megyei könyvtár gyűjteményéből (feltehetően valaki kivágta a bekötött lapszámok közül). Így hosszas utánajárással Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban sikerült megkapnunk – ugyanis a régebbi lapokat kihelyezett raktárakban őrzik. Itt az alábbi summás összefoglaló olvasható:

„A vádlott: a fasizmus”

A Városi Színház zsúfolásig telt terme bizonyága volt annak a rendkívüli érdeklődésnek, amelyet városszerte keltett dr. Nyiszli Miklós »Mengele boncoló orvosa voltam az auschwitzi krematóriumban« című könyve felett tartott irodalmi törvényszék.

A bíróság, a vádló, a védő, a tanúk és a közönség egyforma megrendüléssel élték át mindazokat a szörnyűségeket, amiket a fasizmus az egész emberiségre zúdított és ha más nem, az mindenestre igazolta az ilyenfajta törvénykezések megtartását. Annak ellenére, hogy különböző világnézetű, pártállású és vérmérsékletű emberek szólaltak fel, egységesen nyilvánult meg mindnyájuk akarata a tisztánlátásra és szándéka, hogy a fasizmusnak utolsó maradványait, még nyomát is el kell törölni.

Nem hallgathatjuk el, hogy ennek az estének volt néhány zavaró, sőt bántó momentuma is s ezt elsősorban annak a könyvnek kell betudnunk, amely az irodalmi törvényszék megtartására nem az okot, hanem csak az alkalmat szolgálta. Ugy érezzük, hogy nem jártak eléggé utána a különben hosszúranyúló tárgyaláson annak, miért vált ki ez a könyv mindenütt annyira ellentétes érzéseket, miért lett Erdélyben is Pesten is szenvedélyes sajtóviták középpontjává?

A könyv dokumentum-értékét a benne felsorolt adatok adják, s azokat senki sem olvashatja megrendülés, felháborodás és harag nélkül. De az adatokon túl gyakran, túl gyakran lép előtérbe a szerző emberi hibáival, gyengeségeivel, szűk látókörével és egész évvel az események után is tisztázatlanul maradt zavaros nézeteivel.

Az az ember, aki ezt a könyvet írta, nem gyűlölte s talán ma sem gyűlöli azokat, akik sok millió ártatlannak és sok millió szabadsághősnek voltak hóhérai. Nem látta meg akkor s nem látta meg könyvének megszerkesztése idején, mik voltak a hitlerista őrjöngésnek, a tömeggyilkosságoknak igazi okai? Nincsen rosszabb irányító, mint az a szemtanu, aki ennek a nagy tömegtragédiának közepette pillanatra sem tudott túlelmedni a saját kicsiny személyén, nem látta meg azt, hogy csak áldozatok, hanem hősök is és saját hibáit nem kemény önbírálattal, hanem gyanútlan dicsekvéssel meséli el; sokkal több oldalt szentel a maga mutogatásának, mint a sok százezer áldozatnak, akiknek pusztulását tehetetlenül, de részvétel nélkül is végignéznie adatott.

A könyv szerzőjének fejére olvasták érzéketlenségét, szolgálalkúságát a hitvány gyilkosokkal szemben, alig palástolt csodálatát az ikrek viviszekciójáig fajult német áltudományosság iránt. Utolsó szó jogán tartott felszólalásában érthetetlenül meg sem kísérelte, hogy magatartását megindokolja.

A tárgyalás során sok őszinte, komoly szó hangzott el; ha nem is tett bizonyosságot minden felszólaló teljes tisztánlátásról, mindnyájuknál megnyilvánult az a szándék, hogy megvilágítsák maguk előtt s a hallgatóság szemében is, mi volt a fasizmus és mit kell tennünk mindannyiunknak azért, hogy soha többé ilyen gyalázatnak, szégyennek és pusztulásnak se cinkosai, se áldozatai, se tanúi ne legyünk.

*

A bíróságot dr. Nádai István, dr. Mihalca Adriánné, Pintér István főmérnök képviselte; jegyző Vadász Pál volt; a vádló szerepét Csehi Gyula, a védőt dr. Rodán László látta el; a tanuk sorában megjelent Popoviciu Vazul főesperes, Ványa Döme polgármester-helyettes, Lukács Imréné, Löwy Jenőné, dr. Imre Andor, dr. Török Andor, Gréda József.”

A szociáldemokrata napilap, a *Népakarat*, mely ekkor már a 13. évfolyamában járt, a május 28-i számának 3. oldalán *Irodalmi törvényszéket tartottak tegnap este a színházban* címen az alábbi beszámolót közölte: „Témájánál és a dolgok természeténél fogva rendkívüli érdeklődés kísérte egy élményregénynek olyan nyilvános megvitatását, mint amilyenre tegnap került sor a váradi színházban. Doktor Nyiszli Miklós váradi orvosnak Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitzi krematóriumban című könyvét tárgyalták irodalmi törvényszék keretében. Az a módszer, ahogyan a vád és a védelem a meglátás különböző síkjaira vetítette a fascizmus kegyetlenségeit mérlegelve ezt a dokumentumot tulajdonképpen eleve elutasította magától a mű irodalmi fajsúlyának mérlegelését. Politikai hatóerejét taglalta és a könyvből kivilágló magatartása felett ítélezett.

Az irodalmi törvényszék elnöki tisztét dr. Nádai István látta el és a bíróság tagjai voltak dr. Mihalca Adriánné és Pintér István főmérnök is. A vádiratot Vadász Pál ismertette. Tanuként tettek vallomást Popovici Vazul esperes dr. Imre Adolf orvos, Ványa Döme alpolgármester, Gréda József író és Löwi Jenőné.

A vádat Csehi Gyula elvtársunk és kollegánk képviselte. A tárgy fölé ivelő szemszögből vizsgálta a »vád tárgyát« megvilágítva a vádirat meglátásait és a tanuvallomásokat. Megállapította, hogy *a könyvnek nincsen távlata, a hóhérokkal szemben bizonyos fokú alázatot árul el, az áldozatok szenvedéseivel szemben pedig ridegséget. Ugyanakkor a keresztény közvélemény felé ferde képet állít a fascizmusról, amelynek részlet-megnyilatkozása volt a zsidók pusztítása.* [Itt csak zárójelben jegyezzük meg, hogy Csehi Gyula pedig nem említi a cigányokat, akik szintén áldozatai voltak a holokausztnak.]

Dr. Rodán László a védelmet látta el és széles alapon igyekezett bizonyítani a szerző élményeinek determinált lehetőségeit, dokumentális szándékát, s lehető segélynyújtását.

Végül a szerző hangoztatta a végszó jogán jóhiszemű szándékát. A bíróság végül egyes vádpontok alól felmentette, másokban elmarasztalta művet.”

Hogy mennyire megviselte a sokat szenvedett és rettenetes borzalmakat átélt Nyiszli Miklóst ez a példátlanul kegyetlen „irodalmi törvényszéki tárgyalás”, az abból a tényből is kiténik, hogy csak 1949-ben kezdte újra gyakorolni orvosi hivatását, előbb üzemi orvosként, majd 1961-től haláláig kórházi orvosként dolgozott újból Nagyváradon.

A nemzetiszocialista háborús bűnösök ellen folytatott nemzetközi per során őt is beidézték, és 17 tárgyaláson volt jelen. Itteni „szerepléséről” 1948-ban *Tanú voltam Nürnbergben* című cikksorozatában számolt be a Budapesten megjelenő *Világ* című folyóiratban.

A szörnyű lágerélet, majd a háború utáni meghurcolások, csalódások felőrölték egészségét, és 1956. május 5-én elhunyt. A nagyváradi neológ zsidó temetőben alussza örök álmát, sírköve meglehetősen rossz állapotban van, csak idő kérdése, mikor omlik össze.

Talán ez az írás is felkelti a figyelmét azoknak, akik tudnak és akarnak valamit tenni azért, hogy ezt meg-

akadályozzák, és hogy ne menjen feledésbe a neve és bátor cselekedete, amellyel a gonosz, embertelen eszmék ellen harcolt könyvének megírásával is.

Végül, de nem utolsósorban említsük meg azt is, hogy halála után, 1964-ben és 1968-ban *Orvos voltam Auschwitzban* címmel újra kiadták könyvét, s kiegészítésképpen közzétették benne a nemzetiszocialista háborús bűnösök ellen Nürnbergben folytatott nemzetközi perben tett tanúságtételének részleteit is.

A háborús bűnösöket leleplező munkája, mint a láger- és börtönirodalom dokumentumértékű alkotása nemzetközi

pályát futott be. Román fordításban 1965-ben és 1971-ben jelent meg, kiegészítve a nürnbergi perbeli tanúságtételének részleteivel. New Yorkban angolul jelent meg és három kiadást ért meg, 1975-ben lengyelre és franciára fordították le, 1975-ben Rio de Janeiróban spanyolul, 1982-ben Londonban ugyancsak angolul, szintén 1982-ben szerb-horvát nyelven, 1988-ban Tel-Avivban jiddis nyelven, Kölnben németül adták ki.